

Լ Ռ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը *)

VIII

Աննաման գիշեր էր, աստղազարդ ու բուրավից. համատարած լուսթեան մէջ ծաղիկներն ու խոտերը կարծես մեղմիւ ճաշակում էին չինջ ցօղերի կաթիլները և գլուխ գլխի տուած փսփսում խորհրդաւոր ու անուշիկ։ Բայց այդ ժամին ոչինչ, ոչինչ չէր կարող ինձ գրաւել. հոգուս մէջ ոչ մի ազատ տեղ չկար, ուր կարողանայի թէկուզ մի հատիկ վառ աստղ տեղաւորել, այս զարմանալի գիշերը մի փոքր վայելել։ Սիրածս կինը իմ ամբողջ էութիւնը լցրել էր մի զգացմունքով, որ յիշեցնում էր մրսող մարմինները գուրգուրող արևի ախորժ ջերմութիւնը։ Խնձ թւում էր, որ բնութեան բազմաթիւ գեղեցկութիւններից ես վերջապէս գտել եմ այն, ինչ նա կարող է տալ մի ընտրեալ մահկանացուի, և ես չեմ կարող ուրիշ խորհուրդ, ուրիշ իմաստ փնտրել կեանքում, աշխարհում, բացի այդ չքնաղ արարածը, որ յանկարծ յայտնուել է իմ ճանապարհի վրայ։

Միևնոյն նստարանի վրայ, միևնոյն ծառի տակ նստած՝ ես սպասում էի։ Նա ոչ միայն ինձ որոշակի չէր ասել, թէ գալու է, այլ նոյնիսկ ճաշից յետոյ ամբողջ՝ փակուել էր սենեակում առանց դուրս ելնելու և ընթրիքն էլ քրով հետ էր արել. բայց ես սպասում էի։ Հեռաւոր հաւատ ունէի, թէ նա անպատճառ կը գայ, և գլխումս դառնում էին այն բոլոր հանգամանքները, որոնք ամրապնդում էին իմ այդ հաւատը և հաստա-

*) Տես «Մուրճ», № 3.

տուժ անորոշ, տարտամ յոյսը: Սիրոյ իմ տրամաբանութիւնը պարզ էր. ես ինքս ինձ մտածում էի, որ Մարգարիտն իրաւունք չունի ինձ այսպէս չարչարել, որ այս կացութիւնը մի ելքի պիտի յանդի վերջապէս, որովհետեւ որեւէ մարդկային կարողութիւնից վեր է տանել այս բոլորը, իսկ թէ ո՞վ էր տուել ինձ իրաւունք այդ պիտի պահանջներ դնել, այդ ես չէի քննում, սիրոյ ճանապարհի վրայ, երբ մի կին ու մի մարդ հանդիպում են իրար, սովորաբար պարտքերն ու իրաւունքները իրանք իրանց են սահմանում: Մարգարիտը պարտական էր դալ, իմ խորին համոզմունքն էր այդ. և ես սպասում էի:

Աչքս պարտիզի դրանք յառած՝ ես նայում էի անթարթ, այնքան ուշադիր հայեացքով, որ երբ յոգնած թերթերունքներս մի վայրկեան բաց-խուփ էի անում, ես ցաւում էի կորցրած ժամանակի համար. կ'ուզէի, որ աչքերս միշտ չռած մնան, որ դուռը, ճանապարհը, այն միակ լուսաւոր պատուհանը հայեացքիցս չծածկուէն: Նայում էի, և սիրտս թռթռում էր ամենաչնչին շրջուկից, խոտերի սլալոցից, ծառի տերեւների թերթեւ սօսափիւնից: Երբեմն մի որեւէ թուփ կամ մացառ ճանապարհի ուղղութեամբ ձեւափոխւում, ընդունում էր կանացի կերպարանք, իսկեկիսկ նրան նման, բարձրահասակ, հոյակապ, որ առաջանում էր դէպի ինձ թերթեւաքայլ, արտորանքով, ասես շտապում էր. լարում էի տեսողութիւնս բիւրեւս պատռելու չափ, և պատկերը չքանում էր ինչպէս մի խաբուսիկ ստուեր:

Շատ գիշեր անցաւ. գիւղում ու շրջակայքում ճըրաղները մէկիկ-մէկիկ մարուեցին. մէկ Մարգարիտի լուսամուտը դեռ շարունակում էր թարթել խաւարի մէջ, մէկ նա էր հսկում մութ գիշերուայ վրայ: Ես ու այն լուսամուտը երկու խորհրդաւոր արարածներ լինէինք ասես, նայում էինք իրար գիշերուայ միջից և մտմտում էինք նոյն բանը: Կարծես թէ այն լուսամուտը գիտէր, թէ ես ինչո՞ւ եմ պարտիզում մե-

Նակ, երբ արար-աշխարհ քնած է, ինչու եմ նայում ի-
րան, և ժպտում ու թարթում էր մեղմիւ, որ սպա-
սեմս Անբուն, թափառական թռչնի պէս խաւարի մէջ,
ծառերի տակ ծուարած իմ սէրը այն ողորմած, մենա-
ւոր լոյսի դուրս էր շարժում, և ես պաշտում էի այդ
ժամին այն լուսաւոր պատուհանը, որ ծածկում էր իր
յետեւում իմ կեանքի նալատակը, իմաստը, բնութիւնից
այնքան դժուարութեամբ խլած գաղտնիքը։ Եւ այն ո-
ղորմած լոյսը յանկարծ մարեց. Մարգարիտը հանգրեց
իր ճրագը, արդեօք պառկելու, թէ դէպի վար, պար-
տէզն իջնելու համար։ Սիրտս թրթռաց ուժգին, յոյսն
ու երկիւղը ազմկեցին հոգիս միաժամանակ, իմ շուրջը
խաւարը թանձրացաւ, ծանրացաւ և ճնշեց կուրծքս
խեղդելու չափ։ Գիշերը դարձաւ անտանելի, կարծես
լուռութեան ու խաւարի մէջ մի սև դաւադրութիւն էր
կազմուում իմ դէմ ինձ ոչնչացնելու համար. դալիս է,
թէ ոչ, ինչպէս իմանալ. զգացի, որ եթէ էլի մի վայր-
կեան շարունակուի այս կացութիւնը, ես կը ճչամ ցա-
ւից կամ կը վազեմ, նրա լուսամուտի տակ կը կանգնեմ,
կը պուռամ, թէ նա չի կարող քնել, նա չպէտք է
քնի, երբ ես այսպէս տառապում եմ, և հէնց տեղն ու
տեղը կը մեռնեմ հոգիս այրող կրակից։ Եւ նա չեկնաւ...
փշրուած, լքուած յետ ընկայ, նստարանի թիկունքին
յենուեցի, որ աւելի լաւ չնչել կարողանամ, որովհետեւ
լայնարձակ երկնքի տակ օդը պակասում էր, կուրծքս
ուռաւ վշտից, պատրաստուում էի ճչալ, խորունկ ցաւի
ուժգնութեամբ կանչել՝ «Մարգարիտ, անողորմ», որ
ձայնս հազար արձագանգներով կրկնուէր այս սարսա-
փելի գիշերուայ մէջ, պատրաստուում էի այդ խեղդու-
թիւնն անել, երբ յանկարծ պարտիզի դուռը կամացուկ
բացուեց, և մէկը շտապ-շտապ դէպի ինձ եկաւ. նա
էր... մի լայն շալ ծածկում էր նրա գեղեցիկ հասակը
ուսերից սկսած մինչև ոտները, իսկ հարուստ մազերը
արձակ ու ծփծփան փռուել էին. ուսերին ու թիկունքին՝
տալով նրան գիշերային ոգու կերպարանք։ Նա հասաւ

ու կանգնեց առաջ իր բարեձև հասակի բոլոր վայելչութեամբ և լուռ նայում էր ինձ. ես էլ լուռ էի. նայում էի շուարած, ինչ անելս չիմանալով, լեզուս արծիճի պէս ծանրացաւ քիմքին տակ, պապանձուեցի, միայն պարզ լսում էի սրտիս զարկերը, ինչպէս մէկը ուժգին ու համաչափ հարուածելիս լինէր մի հողաթմբի վրայ՝ խուլ թրմփոց հանելով. Երկու քունքերիս երակները ուռել էին, և ականջներուս լսում էր մի անորոշ բզզոց. Հաւատացած եմ, եթէ նա մինչև լոյս այդպէս կանգնէր առաջ, ես կը մնայի լուռ ու քարացած, խօսելու միանգամայն անկարող. տիրոջ և ստրկի վիճակի մէջ էինք, և տէրը նա էր. Հասկացաւ իմ հոգեկան վիճակը, չգիտեմ, միայն նա նետուեց նստարանի վրայ. ինձ բոլորովին մօտիկ, այնպէս որ մեր ուսերը դիպան իրար, և ես. միայն այժմ զգացի, որ դրսում խոնաւ է ու ցուրտ, մի ցնցող դող անցաւ մարմնովս, և ես կծկուեցի.

— Իսկ ես կարծում էի, թէ դուք այսօր կը մեկնէք, ասաց նա ժպտալով:

— Ի դուր. այդպէս կը վարուէր լուրջ, հասուն մարդը, իսկ ես երեսայ եմ:

— Մեծ երեսայ. — և նա ձեռքով կամացուկ խփեց ուսիս. Ես խլցի այդ փոքրիկ քնքոյշ ձեռքը, որ դողդողում էր բռնուած թռչնիկի պէս, և սղմեցի կրծքիս, ապա երկիւղածութեամբ մօտեցրի շրթունքներին և ջերմ, ջերմ համբուրեցի. նա չդիմադրեց և անուշիկ նազանքով դուրսը կուացրեց ուսիս, նրա հարուստ փափուկ մազերը թափուեցին պարանոցիս, թիկունքիս ու կրծքիս վրայ՝ բարձրից դահավէժ ընկող ջրի յորձանքներով. Անուշաբոյր մի ամպ էր այդ, որ ամբողջապէս պատեց ինձ, և ես վախենում էի շարժուել, որ չլինի թէ նա ցրիւ դայ ու չքանայ ինչպէս մի երջանիկ երազ. Եւ այն ամպը ցուրտ չէր, այլ ջերմ. մի վայրկեան առաջ մարմինս ցնցող դողը անցաւ, իմ վրայ թափուած այդ կենդանի մազերի տակ ես այրում էի ինչպէս բոցերի մէջ և ձեռքով խաղում էի նրանց ա-

նուշահոտ փնջերի հետ, ինչպէս երեխան կը խաղայ հոսոյ վտակի ալիքների հետ:

— Երեխայ, երեխայ, մըմնջում էր նա փափաալով, մեղմիւ օրօրելով իր գլուխն իմ ուսին և աչքերը երկինք յառած. — դեռ երեխայ: Այնքան աստղեր են նայում վերից, մեծ ու փոքր, վառ ու աղօտ, մենաւոր ու խումբ-խումբ, և ոչ մէկը, որ կարողանար ասել, թէ ինչո՞ւ, ինչպէս միեւնոյն մարդը և՛ երեխայ է, և՛ դեռ, ինչպէս է լինում, որ երեխայի սև, խորունկ աչքերի մէջ դեռ է նստում, հայեացքը բոց է, բայց հոգին մանուկ:

Ես վերցրի մազերի մի փունջ և մօտեցրի չրթունք-ներս. նա աւելի մեծ փնջերով ծածկեց երեսս:

— Երեխայ ու դեռ, դա լաւ ծածկոց է աչքերիդ, իսկ ես կը նայեմ աստղերին, որոնց հետ խօսելիք ունիմ... Բայց ես էլ նրան լսել ու հասկանալ չէի կարողանում, նրա ձայնը հնչում էր ինչպէս մի քնքոյշ մեղեդի, որի ամբողջութիւնն օրօրում էր ինձ անուրջներում, իսկ առանձին մասերը խուսափում էին իմ հասկացողութիւնից: Նրա բորբոքուած, ուժգին հեքը, որ կրծքի խորքից դուրս էր գալիս, փչում էր վրաս, որպէս մի պարարիչ զօրութիւն, շոյում էր դէմքս քնքշութեամբ և կարծես եթերացնում էր ինձ. և նրա նուրբ մազերը՝ մետաքսանման ու հոսանուտ, որոնք բսւում էին դէմքիս ու պարանոցիս, իրանց բուրմունքով արբեցնում էին ինձ. և գիշերային այդ քար լռութիւնն ու խաւարը, այդ զարմանալի խաւարը, որ հեռում էր մեզ հետ մեղմիւ և որ պատել էր երկսիս ինչպէս մի հսկայական ծածկոց, որպէսզի մեր առանձնութիւնն ու սէրը աստղերից դուրս ոչ մի աչք չտեսնի, այս բոլորը համակեցին իմ էութիւնը մի զգացմունքով, որ չի ասուի, չի արտայայտուի, ինչպէս ամեն մի գեղեցկութիւն, որ վեր է աշխարհից, գունատ իրականութիւնից և մասն է տիեզերական անհասանելի գաղտնիքի: Ես էլ չգիտէի, թէ ո՞ւր եմ, ինչ եմ անում, մարմին ունեմ, թէ եթերացել եմ, գետնի

վրայ եմ, թէ լուրում եմ անհունութեան մէջ՝ յաւիտեանական երջանկութիւնը գրկած: Գիտէի միայն մի բան, որ իմ բազումներէ մէջ է մի դողդոջուն ու թանգադին էակ, մի հրեշտակ, իմ երազներէ, խոհերէ, իմ բոց սիրոյ առարկան, մի չքնաղ արարած, որ քնքոյշ ամպի պէս կարող է եթերանալ ու փախչել, եթէ բաց թողնեմ մի վայրկեան, և խենթի պէս համբուրում էի նրա շրթունքները, պարանոցը, այտերը, մազերը, ճակատը, սղմում էի նրա գլուխը իմ կրծքին ջերմութեամբ, ասես աշխատելով լուծուել նրա հետ, կամ միասին ոչընչանալ ունայնութեան ծոցում, ես խեղդւում, մարում էի անչափ երջանկութիւնից: Ես բռնել էի վերջապէս բնութեան սքանչելի երազը իմ բազումներէ մէջ, գրկել էի այնքան տարիներէ իմ անորոշ մութ իղձը, միշտ փախչող դաղտնիքը իմ կեանքի, գեղեցկութեան գերագոյն մարմնացումը և պատրաստ էի մեռնել հազար տառապանքով, վերստին կենդանանալ, զգալ այդ դիւթիչ էակն իմ կրծքին, կրկին տառապել, մեռնել, դարձեալ կենդանանալ և այսպէս անվերջ, յաւիտեան:

Որքան երկար տեւեց այդ կացութիւնը, ես չգիտեմ, միայն ուշքի եկայ այն ժամանակ, երբ ես արդէն ուժասպառ էի սաստիկ յուզմունքից, իսկ Մարգարիտը հեկեկում էր իմ կրծքի վրայ յորդ արցունքներով: Մի մութ սուգ էր այդ ինձ անյայտ պատճառից, և արցունքները՝ կարծես վաղուց հետէ զսպուած՝ այժմ թափւում էին, քանդելով իրանց պատուարը, և երջանկութեան արցունքներ չէին, նրանք այնքան խորից և այդպէս առատութեամբ չեն գալիս:

Յանցաւոր էի ես, ասել չէի կարող, բայց աննկարագրելի ցաւի մի զգացմունք համակեց ինձ և սիրտս խայթեց ինչպէս թունաւոր օձ, այդ արցունքը մի հեղեղ էր կարծես, որ սրբեց տարաւ երջանկութիւնս իր վառ երազներով և ինձ բաժին մնաց միայն մի խոր ապաշաւանք, որ մի սառնարին զեռունի պէս անցաւ մարմնիս վրայով, լիզեց իմ թիկունքը ու սարսռեցրեց:

ինձ, և գլուխս յուսահատ ու վշտաբեկ կախուեց կրծքիս արծիճի ծանրութեամբ։ Կարծում էի, թէ վերջապէս հասկացել եմ այդ հրաշագեղ սփինքսին, որ նրա հոգին իմն է, ինչպէս իմ սիրտը, և սակայն այս արցունքը վկայ էր, որ ես դարձեալ խաբուեցի։

Այնպէս դժբախտ էի. դեռ երբէք գուցէ այնքան մեծ, անխառն երջանկութիւնն այդպէս արագ չէր թու նաւորուել արցունքով, երբէք բախտն ու՝ դժբախտութիւնն այդքան մօտիկ չէին եղել իրար։ Թողեցի, որ նա հեկեկայ իմ կրծքի վրայ, իսկ ես մտածում էի մէկը միւսից սև բաներ և նզովում էի իմ ճակատագիրը։ Ի՞նչ գաղտնիք ունի այս կինը, Տէր Աստուած, մտածում էի ես. անցեալները նա խօսեց ինչ որ գերեզմաններից, չլինի թէ՛ ճշմարիտ՝ ես առանց իմանալու խաղում եմ մի ազնիւ կնոջ թուլութեան հետ, վիրաւորում եմ մի գերեզման, որին նա ուզում է դեռ հաւատարիմ մնալ։ Կամ չլինի թէ ես վիրաւորել եմ նրան իմ բիրտ վարմունքով, իմ չափազանց տաք, չափազանց փութկոտ համբոյրներով, որոնք չեն եղել քնքոյշ, մաքուր, ինչպէս լինում են սիրոյ առաջին արտայայտութիւնները, երբ խօսում է միայն հոգին՝ մարդկային զգայական բնութիւնից անկախ։ Ես քնքշութեամբ բարձրացրի նրա գլուխը և բռնեցի արցունքով թրջուած ձեռքը ու մօտեցրի չրթունքներին։

— Ներեցէք ինձ իմ կոպտութիւնն, ասացի, իմ անվայել թուլութիւնը. ես այժմ տեսնում եմ, թէ որքան դժուար է ճանաչել մարդկային հոգին և մանաւանդ կնոջ հոգին. ինձ թւում էր, թէ այն բոլորից յետոյ, ինչ մեր մէջ պատահեց, այդքան համարձակութիւն դուք ինձ կը ներէք, բայց նորէն սխալուեցի և դժբախտ եմ։ Բաւականացէք այդքանով, որ ես դժբախտ եմ, խորապէս դժբախտ, որպէս երկնքից դահավիժուած, մերժուած մի հրեշտակ, որ իր անկման սարսափի մէջ անգամ սգում է սխալը։ Ես վիրաւորեցի ձեզ, այդ տեսնում եմ, և որպէս պատիժ՝ վաղը ևեթ ես կը հեռանամ

այստեղից՝ տանելով սրտումս ձեր նուիրական պատկերը, որպէս արտասուող, վշտացած հրեշտակի, և նրա հետ ամօթի մի խորունկ զգացմունք։ Եւ թող այդ զգացմունքը շիկացած երկաթի պէս օրուդիշեր այրի իմ սիրտը միևնոյն տեղում, որպէսզի երբէք չմոռանամ, թէ ես մի օր, մի տեղ անվայել կերպով վիրաւորել եմ մի քնքոյշ սիրտ, մի ազնիւ կնոյ, որին ես արժանի չեմ և որին չեմ հասկացել։

Նա ուղղուեց, աչքերը սրեց, գողտրիկ շարժումով յետ-յետ ձգեց ճակատի վրայ թափուած մազերը, ինչպէս նա սովոր էր անել, երբ յուզուած էր լինում, կամացուկ յենուեց նստարանի թիկունքին, կուրծքը դուրս ձգեց ու լայն շունչ առաւ։ Ես լուռ հետեւում էի նրա բոլոր շարժումներին և սպասում էի, թէ ինչ է լինելու, երբ յանկարծ նա կռացաւ դէպի ինձ, երկու ձեռքով բռնեց գլուխս, նայեց աչքերիս մէջ երկար-երկար, ասես նրանց խորքը թափանցելու, նրանց ներսը կարդալու համար նոյնիսկ գիշերային խաւարի միջից, ու կամացուկ ասաց՝ թափահարելով իր հերարձակ, նազելի գլուխը.

— Օ՛, իմ փոքրիկ դու ու երեխայ.— և ապա միտաբ ու երկար համբոյր դրոշմեց շրթունքներին.— ահա քեզ որպէս ապացոյց՝ թէ դու երեխայ ես և դու,— շարունակեց նա.— դու ինձ չես վիրաւորել, սիրելիս, միայն սէրը քեզ մոռացրել է անգամ լռութեան փրկիստփայութիւնը. ինչո՞ւ չես ուզում մտածել, որ տիեզերական հրաշագործ ու սարսափելի լռութիւնից դուրս կայ և մեր խղճալի կեանքի լռութիւնը, որ մաս-մաս ապրում է հոգիների մէջ, ծածկում է մեզանից վտանգաւոր ճշմարտութիւններ, մարդին մարդու համար դարձնում է մի մութ առեղծուած, սրտերը պատում է անթափանցիկ քողով, և ամենքը, օ՛, ամենքը խաբխափում են խաւարի մէջ, փոխադարձ յարաբերութիւնները դառնում են կեղծիք, և մարդիկ իրար գտնելու, ճանաչելու համար քայլում են մի մշտական մշուշի մէջ։ Ե՛հ, թող-նենք, դու լաւ ես հէնց նրա համար, որ շատ բան

չգիտես, կեանքը քեզ թուում է մի բաց պարտէզ, ուր ամեն ինչ պարզ է, ամեն ինչ գրաւիչ. երեխաներն այդպէս են, նրանց փոքրիկ ճշմարտութիւնները իրերի սկիզբն ու վախճանն են. երեխայ ես, իմ բարեկամ, հոգով երեխայ, աչքերով դեռ:

— Իմ հրեշտակ, իմ կեանք ու արեւ, ճ խօսիր, խօսիր այդպէս, դու վանում ես իմ հոգու մռայլը, իմ փշրուած երջանկութիւնը յետ տալիս. ես աղաչում էի քեզ միայն ներել ինձ, մի քանի կաթիլ ցօղ կաթեցնել իմ այրուած հոգու վրայ, իսկ դու ինձ բարձրացնում ես զով բարձունքները և դիւթական, երջանիկ օրօրներով հանգիստ տալիս իմ տանջուած, պապակուած սրբտին: Խօսիր, խօսիր, քո շրթունքներով միշտ լուռ անհունութիւնն է փսփսում իմ ականջին, և այժմ ինձ թըւում է, թէ այլեւ ես երբէք, երբէք մեռնելու չեմ: Առաջին անգամն է քո շրթունքներից լսում եմ «դու» և «սիրելի», և կարծես թէ դու ինձ տանում ես մի այլ, անծանօթ աշխարհ, ուր մահը մեզ էլ երբէք հասնելու չէ: Այս բոլորից յետոյ միթէ ճշմարիտ չէ, որ անհուն ժամանակներից երկու էակներ դեռ աշխարհ չեկած անգամ նշանակուած են լրացնելու իրար, որ նրանց հոգիները թէկուզ բւեռից բւեռ կը նետուեն դէպի իրար մի անյաղթելի մղումով և հէնց այդ մղումն է, որ մարդկային խղճով լեզուն անուանում է դիպում:

Նա կրկին գլուխը դրեց ուսիս նազելի ձևով, ես գրրկեցի նրա պարանոցը քնքշութեամբ: Երեխայի պէս մոռացած մի փոքր առաջ թափած արցունքը, նա մեղմիւ մրմնջում էր ականջիս տակ կարծես ինքն իրան.

— Ինչ լաւ է այսպէս, երբ աստղերը թարթում են, երբ խոտերը փսփսում են, և հոգիների մէջ գաղտնիք չկայ, որովհետեւ արցունքը պատուել է գաղտնիքի քօղը. այնպէս չէ, սիրելիս, արցունքը լաւ է, նա հոգիների խաւարը լուսաւորող ջահն է. եթէ մարդիկ բնաւ արտասուել չիմանային, նրանք սարսափելի կը լինէին, և նրանց կրծքի տակ ոչ մի հայեացք չէր թափանցի:

Մի վշտացիր իմ արցունքից, սիրելիս, երբ կուտուել է, լաւ է որ թափուի, մոռացիր, հոգիս, մոռացիր, որ ես արտասուեցի:

—Օ՛, Մարգարիտ, աղաչում եմ քեզ, մի թող, որ մեր երջանկութեան վրայ թէկուզ մի փոքրիկ ամպ մութ կապի, չէ՞ դու ասում էիր, որ լուսթիւնը ծածկում է վտանգաւոր ճշմարտութիւններ. միթէ դեռ ես արժանի չեղայ քո արցունքի պատճառն իմանալու:

—Իմ արցունքն անցեալին է պատկանում, իսկ մենք ապրում ենք ներկայով, և նա աւելի մօտ սղմուեց ինձ, գլուխը ուսիցս վար ձգեց կրծքիս վրայ, մազերը փաթաթեց պարանոցիս և չարածճի ձեռով նայում էր երեսիս:

—Դե, դե, կրկնում էր նա և գողտրիկ եղանակով, դու իսկիսկ դեի աչքեր ունիս, մի հին դեի, որին ճանաչում եմ մանկութիւնից: Երբ ես դեռ շատ փոքր էի, միշտ երազում էի, որ մի դե ինձ խլել է, փախցնում է, նա սարսափելի աչքեր ունէր, որոնք ինձ այրում էին բոցի պէս, ես սոսկում էի նրանցից, բայց աշխատում էի նայել, խորը, խորը նայել և թափանցել դեի հոգու մէջ, տեսնել ինձ այրող բոցի աղբիւրը, քանի սարսափում էի, այնքան աւելի էի նայում: Գիտե՞ս, ես սիրում եմ սարսափը, մեծ սարսափ: Եւ ահա այդ դէը տանում էր ինձ առասպելական գետերի, հովիտների, ձորերի, լեռների վրայով, որոնք բոլորն էլ նոյնպէս սարսափելի էին: Քանի հեռանում էինք դէպի այդ անծանօթ աշխարհի խորքերը, այնքան սարսափն աւելի էր մեծանում, ես դողում էի, բայց չէի ճշում, կ'ուզէի փախչել, ազատուել և կ'ուզէի մնալ միաժամանակ: Յետոյ մեր յետևից սրարշաւ հասնում էր մի ասպետ, ողջ պատած զէնք ու զրահով, ահագին ու անհեղեղ, մի նոյնքան հսկայ նժոյգի վրայ. նա գալիս էր, սպանում էր դէին և ինձ կրկին փախցնում դէպի անծանօթ աշխարհներ, ես դարձեալ դողում էի, բայց պինդ-պինդ կաշում էի նրա թիկունքին և մենք սլա-

նում էինք չգիտեմ ուր. և լաւ էր, լաւ էր այդ բոլորը, միայն սաստիկ ցաւում էի, որ ասպետը դէի պէս աչքեր չունի, հայեա՜ցքը հեզ է ու մեղմ: Այժմ նայում եմ և խաւարի միջից անգամ ես տեսնում եմ իմ կորցրած դէի աչքերը, որոնք այրում են ինձ, ես տեսնում եմ նրանց բոցերի աղբիւրը. դէ, դէ՛:

Եւ նա փոքրիկ ձեռքով կամացուկ, քնքշութեամբ խփեց երեսիս ույետոյ մազերով ծածկեց իր երեսը: Այս բոլոր պատմութիւնը, նրա արածները, այդ չարածճի և դուրդուրող ձայնը խենթացնելու չափ գեղեցիկ էին, խօսքերը մարեցին իմ շրթունքներին, ես իսպառ մոռացայ ինձ, ագահութեամբ կռացայ նրա վրայ համբոյրի ծարաւով, բայց նոյն վայրկենին նա կտուրի արագութեամբ թռաւ տեղից ու կանգնեց առաջս:

— Լսիր, դու շատ ես սիրում ինձ, ասաց նա:

— Ուզում ես՝ ասեմ խօսքերով:

— Ես ինչ գիտեմ, ես հարցնում եմ՝ շատ ես սիրում ինձ:

— Սէրը խօսք չէ, այլ գործ, ուստի ես լռում եմ:

— Ի՞նչ կ'ուզէիր ինձ համար:

— Մի սարսափելի վտանգ, որից ես կարողանայիք եզ ազատել իմ կեանքի գնով:

— Բոլոր տղամարդիկ այդ ասում են:

— Ոմանք կատարում են:

Նա լռեց մի վայրկեան. կամացուկ մոմռաց՝ Փառաստի «Մարգարիտայի ողբից մի կտոր, ապա յանկարծ հարցրեց.

— Եթէ ես մեռնեմ, դու շատ կը տխրես:

— Աղաչում եմ, Մարգարիտ, սա ինչ խօսակցութիւն է, ինչո՞ւ համար են այս տարօրինակ հարցերը, ինչո՞ւ այս սէ քօղը, որ ձգուած է մեր յարաբերութիւնների վրայ, չէ՞ որ առանց այն էլ քո կեանքի խաւարը խեղդում է իմ հոգին:

Պատասխանի փոխարէն նա կրկին նստեց կողքիս, նազելի թուլութեամբ գլուխը ձգեց կրծքիս ու երկար

ժամանակ լուռ, մտախոհ նայում էր աստղերին: Եւ նոյն պէս լուռ էի ու անշարժ, վախենում էի խանդարել ներս հմայիչ խաղաղութիւնը, միայն զգուշութեամբ խաղում էին նրա հարուստ մազերի հետ, որոնց մետաքսանրման փնջերը իմ մատների արանքից հոսում էին ջրի ալիքների պէս և մեղմով թափւում նրա կրծքին: Ապա նա քնքոյշ, գուրգուրիչ ձայնով սկսեց մի պատմութիւն, միշտ երազուն, միշտ մեղամաղձոտ, ասեա աստղերի հետ խօսելիս լինէր: Եւ այն պատմութիւնը գողտրիկ էր ու տխուր, ինչպէս այն գիշերը, ուր խաւարի միջից աստղերը նայում էին, որպէսզի համարեն նախընթաց օրը մեռած կեանքերի լուռ շիրիմները: Նա ասում էր.

«Լիճն այնքան վճիտ էր, որքան մանկան արցունքը, և այնքան խորը, որքան կապուտակ երկինքը: Ոչ ոք չէր տեսել նրա անդունդները, ոչ ոք չէր կարգացել նրա սիրտը:

«Ճերեկը նրա վրայ լողում էին ձիւնափայլ կարապները, և արեւի շողերը օսկեղօծում էին նրա կոհակները. գիշերները աստղերը նայում էին նրան, ժպտում իրանց դողդոջուն պատկերին:

«Վերջալոյսից յետոյ անհանգիստ ու արկածախնդիր հոգն էր փչում նրա վրայ, սիրահարի պէս մի մեղմ համբոյր էր խլում նիրհող գեղեցկուհու երեսից ու խոյս տալիս դէպի լեռները:

«Եւ լեռները, որոնք գրկած պահում էին իրանց հսկայ բազուկների մէջ երկնքի այդ չքնաղ աղջկան, խոժոռում էին իրանց աչքերը և դուրս բշում չարածճի ու յանդուգն հովին իրանց ձորերից:

«Եւ ամեն գիշեր, երբ նիրհում էին կարապներն, այն լճի վրայ յայտնւում էր մի նաւակ՝ երկու փոքրիկ առագաստ բացած ինչպէս հրեշտակի թևեր, և այն նաւակի մէջ նստած էին զոյգ սիրահարներ: Նրանք սուրբալով անցնում էին լճի երեսից դէպի խորքերը, ուր

չեն հասնում լեռների ստուերները, ուր կարապետները երբէք չեն լողում:

Աստղերը վերից նայում էին նրանց, իսկ կարապետները զարթնում էին իրանց ակնակիտ ու յեղյեղուտ անկողնում, փսփսում սիրահարների գաղտնիքը ու կրկին քուն մտնում՝ օրօրուելով դողդոջուն արեակների վրայ:

Եւ մինչև լոյս այն նաւակը օրօրուում էր ջրերի վրայ՝ ման ածելով խաւարի մէջ այն գաղտնի սէրը, և մինչև լոյս աստղերը ժպտում էին նրանց: Նաւակն անյայտանում էր, երբ արշալոյսի շողերի տակ լիճը ցնցւում էր ու յօրանջում, երբ կարապետները կրկին յուզում էին ալիքները:

«Հովը նախանձեց այդ չքնաղ սիրուն, ուռաւ ու պայթեց. գոռ փոթորիկը ալիքներ հանեց, նաւակը խորտակեց, սիրահարներից մէկն անհետ կորաւ, իսկ միւսին ձկնորսները կիսամեռ հանեցին ջրից:

Եւ նա ապրեց, անընկեր ու վշտոտ, նոր սէր չլինողեց, սև հագաւ, փակուեց իր տանը, նախանձով փակեց իր սրտի դռները ու այնտեղ սգաց ու գուրգուրեց դժբախտ սիրոյ յիշատակները:

Եւ տարին մի անգամ ամենայն սրբոց տօնին նա կէս գիշերին գաղտագողի դուրս էր գալիս, զգուշութեամբ իջնում լիճը՝ ձեռքին մի պսակ թարմ ծաղիկներից. մեն-մենակ նստում էր մի նաւակ, առանց ճրագի և առանց առաջնորդի դիմում էր այնտեղ, ուր թաղուեց իր ընկերը:

Վարձեալ աստղերը թարթում էին երկնքից, դարձեալ կարապետները զարթնում էին իրանց արցունքէ բնի մէջ, օրօրուում էին վշտով, կնքծես նրա հետ միասին սգում էին ջրերի տակ թաղուած սէրը:

«Վշտաբեկ սիրահարը հասնում էր այնտեղ, ուր մի դժբախտ օր թաղուեց իր ընկերը, և մի ծանր քար կապելով բերած պսակին՝ ձգում էր ջուրը ու կրկին յետ գալիս, և այսպէս տարիններ:

«Եւ մի գիշեր փութորիկը դարձեալ բարձրացաւ, աստղերը վերից ծածկեցին իրանց աչքերը, լեռները գլուխները քաշ ձգեցին, և սգաւոր նաւակը խորտակուած՝ իջաւ ալիքների տակ. այս անգամ զոյգ սիրահարները ջրերի տակ դտան իրար»:

Նա վերջացրեց ու լռեց:

— Իսկ իմ պատմութիւնը լաւն է, այնպէս չէ, իմ փոքրիկ դէս:

— Հրաշալի, պատասխանեցի, բայց շատ է տխուր, և չգիտեմ ինչու պատմեցիր:

— Երեխայ, մեծ երեխայ, բոլոր գեղեցիկ բաները միշտ տխուր են. գեղապաշտ ու երազող երեխայ, չէս նկատել, որ բնութեան սքանչելի տեսարանի հանդէպ մեր հոգին համակուում է մի անուշ, դուրեկան վրշտով, մի քնքոյշ տխրութեամբ, որից կ'ուզէինք երբէք չբաժանուել. իսկ երաժշտութիւնը նոյնպէս չի յուզում մեր հոգին անհասկանալի, բայց միշտ տխուր երազներով: Ես այս սիրուն ու տխուր բանը պատմեցի քեզ ասելու համար, որ եթէ ես խեղդուեմ, դու այնպէս չես սպայ:

— Ինչու:

— Որովհետեւ դու տղամարդ ես, իսկ տղամարդի սէրը, ես քեզ ասել եմ ուրիշ անգամ, նման է մեղուի սիրուն դէպի ծաղիկը:

— Սիրոյ ուժգնութիւնն ու խորութիւնը կապուած է միայն սրտի հետ, սեռը չափ չէ:

— Ի՞նչ ես կարծում, Ժ՛վ է իմ պատմութեան մէջ հաւատարիմ սգաւորը, կի՛նը, ԹԷ՛ մարդը:

— Կենդանի մնացածը մի իսկապէս սիրող սիրտ էր:

— Կին էր, կին էր, իմ գլուկ... Տղամարդն այդպէս չէր վարուի, նա կը մոռանար և նոր բուն կը հիւսէր. մեղուները... բայց և այնպէս...

Նա խօսքն ընդհատեց, յանկարծ փաթաթուեց իմ պարանոցով պինդ, պինդ համբուրեց ու ոտքի թռաւ:

—Ռարի գիշեր, էգուց միւսնոյն ժամին այստեղ, դե, դե ու երեխայ:

Մինչև ես կարողացայ ուշքի գալ և ձեռքերս տալ լաւածել խաւարի մէջ, նա փախաւ առաջիցս այծեամի պէս:

—Մարգարիտ...

—Օհա, ցտեսութիւն. վաղը գիշեր,—լսուեց հեռուից, և նա անյայտացաւ իմ աչքից: Մնացի տեղումս քարացած, կարծես թէ երազ էր այս բոլորը. մի քանի վայրկեան էր ինչ նա հեռացել էր ինձանից, և արդէն ինձ թւում էր, թէ նա բնաւ այնտեղ չէր եղել և թէ դա մի անկարելիութիւն է: Նրա հմայիչ կանացիութիւնն ից մնացել էր իմ վրայ միայն մի եթերային բան, շրթունքներիս վրայ զգում էի նրա համբոյրի ջերմութիւնը, ականջումս դեռ հնչում էր նրա գուրգուրիչ ձայնը, դեռ շնչում էի նրա մազերի բոյրը. այնուամենայնիւ ես անուրջների մէջ լինէի կարծես և չէի հասկանում ինձ հետ կատարուածը: Հեռու խաւարի մէջ դարձեալ լուսաւորուեց նրա սենեակը, պատուհանից լոյսը դարձեալ թարթում էր ինձ ժպտով, բաղցրութեամբ. նա էր, նա այնտեղ էր, այն լուսամուտի յետևում:

—Իմ հրեշտակ, իմ գողտրիկ հրեշտակ, մրմնջում էի ես,—բարի գիշեր... որքան երջանիկ եմ...

IX

Մենք յամրաքայլ ու անձայն գնում էինք անտառային նեղ արահետով, մինչդեռ մեր գլխից վեր, մեր շուրջը գիշերն իր սև, հսկայ թեւերը տարածել էր ու թուխս նստել նիրհող բնութեան վրայ: Մարգարիտի մի տարօրինակ քմահաճոյքն էր այս՝ ուշ գիշերով անցնել մօտակայ անտառով, հասնել գետափին և այնտեղ ականջ դնել ջրերի ձայնին գիշերային համատարած լուսթեան մէջ: Ես համաձայնել էի կատարել նրա ցանկութիւնը, որովհետև սիրուած կինը քմահաճոյք չունի, որ

մի տղամարդ յանձն չառնի կատարել, մանաւանդ երբ դա զբօսանքի, միասին առանձնանալու, երագելու հետ է կապուած:

Նա քայլում էր իմ կողքից թեւանցուկ, և ես զգում էի, թէ ինչպէս աւելի և աւելի սղմում է ինձ, ասես վախենում է խնարից: Մեր ճանապարհի երկու կողմում բարձրանում էին հինաւուրց կաղնիները, ինչպէս լուռ ոգիներ, որոնք կարծես զարմանքով էին նայում մեզ:

Խորին լուռութիւն էր:

Միայն երբեմն մեր ոտքերի տակ խշխշում էր մի չորացած տերև, կամ որեւէ ծառի կատարից թեթեւ ճռռոցով ցած էր ընկնում մի վաղածամ չորացած ոստ, որեւէ զեռուն կամացուկ շարժում էր մօտիկ մացառները, մի փօքրիկ կենդանի հալածական կամ որսի յետեից յանկարծ յայտնւում էր մեր ճանապարհի վրայ և շտապով կորչում հակառակ կողմը, ապա ամեն ինչ խաղաղւում էր ու լռում: Եւ բնութիւնը դարձեալ գործում էր լուռութեան մէջ:

— Ի՞նչ լաւ է, ի՞նչ լաւ է անտառը գիշեր ժամանակ, փսփսուկով ասում էր Մարգարիտը.— մարդ ամեն վայրկեան սպասում է մի բանի, մի անորոշ բանի, որից վախենում է և ուզում է... Գիտես ինչ. այժմ ինձ թւում է, որ դու իմ մանկութեան դէն ես բոց աչքերով, բոց շնչով ու խած փախցնում ես ինձ ի՞նչ գիտէ իւր... ի՞նչ լաւ է... հապա մէկ ինձ նայիր. այժմ աչքերըդ. դեի աչքեր... բայց ես քեզանից չեմ վախենում: Ես կ'ուզէի այժմ մի ուրիշ բան, մի մեծ սարսափ, որի նախ՝ որ այս խաւարը յանկարծ կենդանանար, շարժուէր, գալարուէր. մի առասպելական հազարդ-խանի հրէշի պէս, և ես սոսկումով ճշայի, փաթաթուէի քեզ պինդ, պինդ, ի՞նչ կ'ասես:

— Ս', դու ես այժմ երեխայ, դու դեռ ապրում ես հէքիաթների աշխարհում փոքրիկ աղջիկների նման:

— Ես միշտ այնպէս եմ սիրել հէքիաթների աշխարհը. իրական կեանքը, ամենօրեայ չար ու բարին շատ է խղճուկ ու ձանձրալի, նա ինձ երբէք չի գոհացրել. ես միայն ցանկացել եմ, որ իմ կեանքն անցնի դիւթական հէքիաթի պէս, ուրիշներէց բոլորովին տարբեր: Եւ իմ ցանկութիւնը մասամբ կատարուեց, բայց իմ հէքիաթը սոսկալի եղաւ:

— Եւ այդ հէքիաթը դու ծածկում ես ինձանից մինչև այժմ, կարծես ես անարժան լինէի ապրել քո անցած, գուցէ և ներկայ ցաւը:

— Լսիր.— նա ուժով ցնցեց բազուկս ու կանգ առաւ:

Մի թռչուն աղիողորմ ճիշդ արձակեց սաղարթներէ մէջ, և նրա յուսահատ ձայնը ինչպէս մի ցաւի մօրմօք անցաւ քնած անտառի վրայով:

— Ի՞նչ է այս:

— Մի թռչուն, մի դժբախտ արարած, որ բուրի ճանկն ընկաւ:

— Ահա դարձեալ մի սոսկալի հէքիաթ... Մի՛թէ ոչինչ չի կարելի անել, իմ ընկեր, ասաց նա յուզուած ձայնով:

— Ոչինչ. առաջ գնանք, անօդուտ է սպասել, ընտելութիւնը լի է այդ ճիշերով. անխուսափելի են նրանք:

— Զարհուրելի է ընտելութիւնը...

Մենք քայլեցինք դարձեալ, բայց Մարգարիտը յանկարծ կրկին կանգ առաւ, նորից սղմեց բազուկս և ականջ դրեց: Հեռու անտառի թաւուտի մէջ մի գաղան տնջալ սկսեց, և նրա հեծեծանքները խուլ արձագանգներով տարածուեցին անտառի մէջ: Մառերը կարծես ցնցուեցին ու փսփսացին, նրանց վրայ թառած թռչունները կամացուկ ճթճթացին. թռում էր նոյնիսկ, թէ խաւարը դողում է, այն աստիճան սոսկում ունէր իր մէջ դժբախտ կենդանու տնջոցը, որ շարունակում էր լսուել աւելի և աւելի թուլանալով:

— Լսում ես, այս ի՞նչ է, ի՛մ ընկեր, — մրմնջում էր Մարգարիտը յուզուած, համարեա լացակումած:

— Նոյն բանն է, սիրելիս, ինչ լսեցինք քիչ առաջ. տարբերութիւնն այն է, որ այն ծառի վրայ էր կատարուում, այս՝ ծառի տակ. դա մի անմեղ կենդանի է, գուցէ և մի գազան, որին յօշոտում է իրանից աւելի մեծը:

— Բզկտում, ուտում են իրար. ո՛չ, զարհուրելի է անտառը գիշեր ժամանակ, նրա հէքիաթները լի են սոսկումով, իսկ խաւարի մէջ գործող կեանքը այստեղ ահաւոր է: Յետ գնանք, սիրելիս, և թող մեզ չհասնեն այդ ձայները, որոնք խեղդում են մարդի հոգին:

Ես զգացի, թէ ինչպէս նրա թւը դողում էր իմ թւի տակ, նա աւելի ու աւելի մօտ էր սղմում ինձ: Դիչ յետոյ մենք դարձեալ պարտիզի ծառի տակ էինք, նուիրական դարձած նստարանի վրայ: Մարգարիտը երկար ժամանակ դեռ չէր հանգստանում ստացած ցընցող տպաւորութիւններից. նա լուռ էր:

— Ինչո՞ւ չես խօսում, հարցրի ես կամացով՝ վերցընելով նրա ձեռքը և մօտեցնելով շրթունքներին:

— Ես դեռ մտածում եմ անտառի գիշերային հէքիաթների մասին:

— Իզուր, դա կեանքն է, ես ու դու ոչինչ փոխել չենք կարող:

— Զարհուրելի էին այդ աղաղակները. ես անտառը գիշեր ժամանակ աւելի գրաւիչ, աւելի գեղեցիկ էի երեւակայում.

— Նա դարձեալ գեղեցիկ է, բայց լռութեան մէջ:

— Այդ քո լռութիւնը... որով աշխատում ես ամեն ինչ բացատրել ընտելեան մէջ. մոռանում ես, որ տառապող կենդանին իր ճիչով յայտնում է միայն մի չընչին մասը այն ահագին սարսափի, որ գործում է քո լռութեան մէջ: Հաւատո՞ւ, բարեկամ, որ եթէ աղաղակը չլինի, տառապանքի սարսափն աւելի ահաւոր կը լինի:

— Լռութեան մէջ գործող սարսափը յարաբերական հասկացողութիւն է, հոգիս. տիեզերքի ամբողջութիւնը անհատական ցաւերի գիտակցութիւնը չունի, նա լուռ դիմում է դէպի մի անյայտ ու գերազայն նպատակ.

անհատները զիպուածներ են նրա համար. յաւիտենականութիւնը վայրկեաններ չդիտէ: Բայց թողնենք այդ, Մարգարիտ, այսպիսի վէճի ոչ տեղն է և. ոչ ժամանակը, և ես էլ անկարող եմ շարունակել, որովհետեւ իմ սիրած էակի շրթունքներով ինձ համար միշտ ճշմարտութիւնն է խօսում: Այդ բոլորի փոխարէն պատմիր ինձ խնդրում եմ քո ներքին ցաւը. ինչո՞ւ երբեմն այնքան տարօրինակ ես դու, ինչո՞ւ էիր լալիս երեկ գիշեր և խոյս տուիր պատասխանից: Հաւատան, սիրելիս, որ ես չեմ կարող հանգստանալ, մինչև այս բոլորի վրայ ձգուած քօղը չբարձրացնես: Ես քեզ պաշտում եմ, բայց դու ինձ համար մի գիւթական, մի սքանչելի գիշեր ես, ուր լուսոյ մի շող չկայ իմ ուղին լուսաւորելու համար:

— Ես երկար հաւատացած էի, որ մենք կը բաժանուենք՝ առանց որ ես պէտք զգամ պատմելու քեզ իմ կեանքը. այժմ տեսնում եմ, որ սխալում եմ: Դու իրաւունք ունիս. երբ գետը յորդանում է, նա պատուարներ տանել չի կարող. երբ երկու սրտեր զեղւում են իրար մէջ, նրանք բաց են անում փոխադարձ գաղտնիքները: Ես քեզ ճանաչում եմ, պէտք է որ դու էլ ինձ ճանաչես: Զգում եմ, որ այս հանդիպումը սովորականներից չէ, ճակատագրական է համարեալ: Իմ անցեալը մի հէքիաթ է, որ այնպէս նման է քիչ առաջ անտառի պատմած սոսկալի հէքիաթին: Իմ կեանքի, իմ բախտի հետ կապուած մի լուութիւն կայ, մի ծանր լուութիւն, որ այնպէս ծանրացած է իմ խղճի վրայ, նրա մասին ոչ թէ խօսել, այլ նոյնիսկ մտածելն ինձ համար ծանր է, բայց դու իրաւունք ունիս այն իմանալու: Չվշտանաւ սակայն, եթէ այդ պատմութիւնը քո երջանկութեան վրայ ոչինչ չաւելացնի: Ծճարտութիւնը որքան անգամ միայն դառնութիւն է բերում մեզ:

— Խօսիր, խօսիր, իմ աննման հրեշտակ, ինչ և յայտնելու լինիս, իմ վիճակը ձգուած է:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Գը շարունակով)